

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Enyedi György Tancredus király leánya, Gismunda és Gisquardus széphistóriája. Összehasonlító irodalomtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta *Henrich Arnold*. (Kolozsvár, 1912, 8-r. 125 l. Athenaeum r.-t. nyomása. Ára 3 korona.)

Régi irodalmunk termékei közül mind több és több kerül újabban kiadásra, ami azt bizonyítja, hogy irodalomtörténetünk kedvvel és szeretettel foglalkozik multunk oly emlékeivel, amelyek tudásaink vagy szakembereink érdeklődésén kívül alig számítanak mások figyelmére is. Ilyen irodalmi emlék a XVI-ik századból *Enyedi György*nek, a kiváló unitárius írónak és püspöknek fiatalkori munkája, *Gisquardus és Gismunda széphistóriája*. Ez a verses elbeszélés a XVI., XVII. és XVIII. században több kiadást ért, Kolozsvárt, Monyorókeréken, Lőcsén és Budán nyomtatták újból és újból, az egész országban elterjedt s úgy látszik szívesen olvasták a szerencsétlen szerelmesek történetét, amit Balassa Bálint feljegyzése is bizonyít. Irodalmunknak szélesebb alapokon való emelkedése és fejlődése kiszorította a forgalomból ezt az elbeszélést, a XIX. században nem adták ki, de a XX.-ra már irodalomtörténetíróink sürgették a kiadást.¹ Most az újabb kutatónak Henrich Arnold kiadása teszi a művet hozzáférhetővé, aki új kiadása alapjául a kolozsvári 1582-iki kiadást vette: **HISTORIA | ELEGANTISSIMA | REGIS TANCREDI FILIAE NEC NON | SECRETARII REGII GISQUARDI, AMORIS vinculo indissolubli mortem oppe | tentium, ex lingua Thuscana ex | Boccatio Latinitate donata | per Philippum Beroaldū. | Hungarū vero mo | dulamine per | G. E. T. | concin- | nata.** Nyomtatott Colosuárat, 1582. Esztendőben. Enyedi egyházi munkáinak újabb kiadása nincs. Mindössze egy beszédjét közölte Kanyaró a Keresztény Magvető XXXV. (1900) évfolyamában s

¹ L. Dézsi Lajos egyetemi előadásait. (Elbeszélő k ltészet történe e. II. rész.)

ugyanő szemelvényeket adott beszédeiből abban a dolgozatában, amit Enyedi György egyházi beszédeinek kéziratairól írt s melyben különösen a sárospataki Enyedi-codexet ismertette.¹ Úgy látszik, korunkban is szépirodalmi művének kell megelőznie tudományos munkái újabb értékelését.

Tekintsük át Henrichnek a széphistória elé írt bevezetését. Két részre oszlik. Az elsőben Gisquardus és Gismunda történetének eredetével és a mondának európai körútjával foglalkozik. Az idevágó irodalom szorgalmas felhasználásával dolgozik. Megtudjuk, hogy Boccaccio novellája szolgált alapul Enyedi György széphistóriája minden további feldolgozásánál, vagy közvetlenül vagy közvetve. A kutatások Boccacciónál megállnak s Henrich sem tudott korábbra visszamenni, pedig valószínűnek látszik, hogy korábbra visszatérhetünk s esetleg történeti alapot is találunk mesénkhez. Boccaccio feldolgozása formailag nem tartozik a legsikerültebbek közé, de tárgyáért mégis rendkívül kedvelték. Henrich előbb az olasz irodalomban a humanisták latin nyelvű, majd pedig az olasz nyelvű feldolgozásokat tárgyalja. A humanistáknál meg is állhatott volna, mert itt találjuk Enyedinek az eredetijét, *Beroaldo Fülöp* (1453—1505) latin fordítását (*Fabula Tancredi ex Boccatio n latinum versa a Philippo Beroaldo*), mely 1492-ben jelent meg először. De a monda gazdag története csábította és részben szűkségessé tette — ha nem is olyan bőven — vándorútjának ismeretetését. Aránylag röviden végez a román irodalmakkal, a franciával, spanyollal és portugállal és részletesebben foglalkozik a germán irodalmakban található feldolgozásokkal, ahol az angol és kivált a német irodalom foglalja el a főhelyet; a szláv népeknél csak a cseh irodalomban találta meg Tankréd történetét. Nem mondjuk, hogy nem érdekes ez a rész, a filológiai feldolgozásokban ez a módszer nagy divatnak örvend, de a monda vándorlásának ily bő tárgyalása, mely a mi mondánk fejtegetésével szerves összefüggésbe nem hozható, a bevezetés egységét megbontja s túlsúlyával egészen magára vonja a figyelmet. Az író előnyéül említhetjük, hogy forrásaival szemben itt-ott önálló megállapításokra törekszik s igyekszik magát függetleníteni tőlük.

Kevesebb elismerést juttathatunk a bevezetés második részének, melyben a Tankréd-monda magyar feldolgozását tárgyalja. Hibáztatnunk kell, hogy Henrich a magyar irodalomban található

¹ Keresztény Magvető, 1898. XXXIII. 22. stb. 1.

adatoknak nem jár úgy utána, mint az első részben a mond. történeténél tette. Egy-két hiány mindjárt az életrajznál szemünkbe tűnik. Henrich az Enyedi György életének megírásánál Jakab Elek életrajzát használta,¹ a későbbi adatokat nem ismeri. Enyedi egyházi működésére vonatkozólag ilyen nincs, de az irodalomtörténészre nézve nem is ez fontos. Lényegesebb *Kanyarónak* egy kis közlése a Keresztény Magvetőben,² ahol Enyedi György ismeretlen munkájáról ad hírt. Ez a munka *Heliodorus Historia Aethiopica*-jának latin fordítása 1592-ből. Irodalomtörténetünk sem tud semmit erről az adatról, pedig Heliodorus a fordítások révén elég gyakran szerepel. (Czobor Mihály Theagenes és Charicliá-ja a XVI. századból, a XVII. században Gyöngyösi István foglalta versekbe Heliodorus e művét „Új életre hozott Cariclia“ címen, később pedig Dugonics András adta ki prózai magyar fordítását.) Enyedi tehát nemcsak fiatal korában olvasta szívesen a tudományszakán kívül álló műveket, hanem később is, mikor már nyilvános pályán van sőt Heliodorust fordítja s úgy látszik, a fordítás elkészülése összeesik azzal az évvel, mikor püspöknek választották.

Heliodorus kedvelt írója volt egész Európának, amióta nyomtatásban először megjelent 1534-ben. Érdekes tudnunk, hogy e kiadás a Corvin könyvtár egy kodexéből készült, amit a kiadó, Vincentius Obsopaeus vásárolt egy katonától, aki a híres könyvtárból a nagy pusztítások alkalmával rabolta. A XVI. században és a XVII. első tizedében lefordítják olasz, francia, spanyol, német, angol, belga nyelvre; angolul hexameterbe foglalta Abrah. Fraunce a XVI. században (London, 1591.). Enyedi csodálkozik, mily kevés nálunk a fogékonyosság a görög nyelv iránt s mily kevéssé ismerik az ékesszavú Heliodorust. Latin fordításával csak az a célja, hogy minél többen olvashassák a magyarok közül is. Enyedinek, amint a fordítás előszavából kitűnik, tudomása volt a francia fordításról, de a magáét a görög eredetiből fordította. Kanyaró megkockáztatja azt a feltevést, vajjon nem Enyedi György-e a fordítója annak a verses Charicliának, mely a Zrínyi könyvtárában maradt fenn szintén kéziratban. Az újabb kutatások azonban Czobor Mihályt teszik meg fordítónak. Enyedi Heliodorus-fordításának nyomtatott kiadását nem ismerjük, de kéziratban akadálytalanul terjedhetett. Warszewiczki latin fordítását, mely 1551-ben jelent meg, Enyedi úgy lát-

¹ Keresztény Magvető XXV. (1890) 131. stb. 1.

² XXVIII. (1893) 316—317. l.

szik nem ismerte s a magáét az első latin átültetésnek tartja.¹ Célja e munkával mindenesetre szép volt, de az irodalom körén kívül maradt, mely kétségtelenül több hasznát látta volna egy magyar fordításnak. Szép prózánk vagy a kötött formájú költés — aszerint hogy prózában vagy versben fordítják — méltán hálás lenne érte.

Érdekes, hogy Enyedi a virágénekekre vonatkozólag teljesen osztja korának felfogását: elítéli. Akkor szól róla, midőn az éneklésről, mint az istentisztelet kiegészítő részéről beszél. Az egyházi énekek közé beveszi a psalmust, himnuszt és kantiot, de természetesen kizárja az oly énekeket, melyek „haszontalan dolgok felől, hazugságokról, gyakrabban pedig latorságokról, éktelen és fertelmes dolgokról, kik az tisztátalan szívű embereknek gonosz indulatit felgerjesztik és a jámbor erkölcsűeket is megvesztik“² Elég keményen tör pálcát a világi énekek felett, de azt hisszük, hogy a „haszontalan dolgok“-ra — virágénekeink kiválóbbjaira — nem vonatkozik teljességében az erős ítélet.

Henrich, mint az irodalomtörténetírás munkása, szépen beilleszthette volna e két adatot az Enyedi életrajzába s így valamivel többet adhatott volna, mint Jakab Elek.

A széphistóriának tíz kiadását említi Henrich, s tizenegyediknek veszi azt a kéziratot, mely egy XVII. század elejéről való colligatumban maradt fenn és Széll Farkas szerint a monyorókeréki — ma ismeretlen — kiadásnak másolata. Szabó Károly egy 1574-iki kiadásra is következtetett Tözsér János feljegyzése alapján, de mivel a nyomtatás helyét nem tüntette fel, csak az évet és 1574 a szerzés évével esik össze, az irodalomtörténetírók nem hajlandók ez alapon első kiadásnak elismerni. Azonban szerintünk a valószínűség mégis meglehet az 1577-ikinél korábbi kiadásra, mivel nehezen hihető, hogy

¹ A kézirat címe: „Heliodori Aethiopiae Historiae libri decem, nunc primum in Latinam linguam conversi interprete *Georgio Eniedino* Transsilvano R(ectore) S(cholae) C(audiopolitanae) Clarissimo etc. Anno Domini 1592.“ Kanyaró a tordai unitárius gimnázium könyvtárában látta. Azóta úgy látszik, elkallódott, mert nincs azok közt a könyvek közt, melyeket a tordai gimnázium megszűnése után a kolozsvári unitárius kollégiumba hoztak. Mindenesetre jó volna, ha valahonnan előkerülne. A fentebbiekben Kanyaró közlését használtam. Egyéb Heliodorusra vonatkozó adatot Mitscherlich és Hirschig idevágó kiadásaiból vettem.

² Keresztény Magvető XXXV. (1900). 36–37. l. (Enyedi György beszédéből.)

Enyedi három évig hevertette széphistóriáját, mikor a könyvnyomtatók kapva kaptak az ilyen pénzt érő dolgokon s újabbak hiányában a régieket kellett ismét és ismét kiadniok; három év alatt bizonyosan talált volna valami igazítani valót költeményén s ez alatt a személyi vonatkozások is érvényességüket veszítették. Tehát a lehetőség meg van a 1574-ik kiadásra, melynek a későbbiek egyszerű utánnyomásai, az akkori felfogásnak megfelelően az író vagy örökösei hozzászólása nélkül, bizonyítására azonban a kételkedőkkel szemben legjobb bizonyíték volna egy ilyen példány előkerülése.

A kiadások felsorolása után Enyedinek a forrásához való viszonyát tárgyalja Henrich. Tudjuk, hogy Enyedi Beroaldonak a latin humanista írónak latin verses Gisquardusát ültette át magyarra.¹ A régebbi kutatóknak egy része Boccacciot használta az összevetésnél, ami nem ad tiszta képet Enyedi fordítói működéséről. Heinrich Gusztáv nagy vonásokban összevetette már Beroaldoval,² Jakab Elek a Heinrich eredményeit fogadta el, nemcsak ebben, hanem egyéb értékmegállapításokban is, most Henrich Arnold a Heinrich Gusztáv nyomán teljesebb összevetést ad. Úgy találja, hogy Enyedi műve inkább átdolgozás (szerinte „szabad átültetés“), mint fordítás, különösen mutatja ezt a jellemek megváltoztatása (Beroaldus Sigismundája és Enyedi Gismundája), valamint az író morális szempontjának érvényesítése. Arra int, hogy a lányokat idejekorán kell férjhez adni, a szülők az igaz szerelmet nézzék ne a gazdagságot, pénzt, a rangot, hiszen szegényen, előkelő származás nélkül is lehet nemeslelkű és kiváló az ember. Szinte feltűnő, hogy a húsz éves Enyedi a házasság kérdésében akar a szülők tanítója lenni. Beroaldonál ilyen morális célzásokkal nincs átszöve a történet, az eddigi kutatások szerint Enyedi hozzáadása. A kor szellemének akart Enyedi megfelelni, amely kézzelfoghatóan, nem a művészi eszmény keretén belül kívánta a jót, az erkölcsjavító hasznot a költői művekben. Szerettük volna, ha Henrich a korra

¹ Megemlítjük, hogy Beroaldo átdolgozásában három elbeszélést találunk Boccaccio Decamerone jából s magyarra ép ezt a hármat fordították le és mind Beroaldotól; Enyedi György 1574-ben, Szegedi Veres Gáspár Gisippus és Titus históriáját 1577-ben; a harmadik (Cimon története) nem maradt ránk, de Dézsi Lajos egyet. tanár azt tartja, hogy ennek is megvolt már a XV. v. XVII. században a magyar fordítása. (Irodalomtörténet II. 257–259.)

² Heinrich Cusztáv, Boccaccio élete és művei. Budapest, 1882.

vonatkozó utalásaiban nem szorítkozik az úgynevezett közhelyekre, az általános szempontokra, hanem behatóbban áttanulmányozza épen e szempontból a korabeli költészetet, melyben a morális elem szinte túltengésben van s egész művet lehetne róla írni.

Hibáztatják széphistóriánkat gyarló nyelvéért és gyenge vereseléséért. Oly kifogás ez, amely a XVI. századnak majdnem minden költői termékével szemben jogosult. S ami mindenkinél hiba, nem lehet egy ember hibája. Olyan embereknél, akiknek nem élet-hivatásuk a költészet, hanem legföljebb az első lépés irodalmi működésük felé, nem csoda gyakorlatuk és bátorságuk hiánya miatt az ingadozás és gyöngeség. Henrich Enyedi érdemének tartja (nem „érdemének rója fel“), hogy költőiségre törekedett, amit sok helyen el is ért. Különösen megtalálja ezt a költemény lírai részleteiben és a népies fordulatokban. Csak sajnálnunk kell, hogy amire gondolt, Enyedit, mint szónokot és szónoki stílusát nem tárgyalta. Azok az akadályok, amiket látott, nem voltak elháríthatatlanok. Kéziratban levő beszédeihez aránylag elég könnyen hozzájuthatott volna,¹ Kanyaró dolgozatai pedig az ő munkájához az az útbaigazítást megadták volna.²

Henrich a széphistória jelentőségét a morális alapon találja. „Enyedi Beroaldus költeményét úgy ülteti át magyarra, amint a XVI. század magyar társadalmi és szellemi viszonyai kívánták.“ Végül az összefoglalásban végigpillant fejtegetéseinek és azután adja (75—125. l.) Enyedi széphistóriáját az 1582-iki kiadás után betűhű és igen szép nyomásban; a jegyzetekben pedig pontos utalásokat találunk a Beroaldo művével való megegyezésre vagy a tőle való eltérésre.

Ha az értekezés egyes részeire volt is megjegyzésünk és kifogásolni valónk, egészében véve szorgalmas, lelkiismeretes és érdemes munkát végzett Henrich, széphistóriánknak ez a kiadása a kritika részéről fennálló kívánalmaknak nagy részben megfelel. Még csak stílusára van megjegyezni valónk; az egész értekezésén idegen szellem, idegen gondolkodás vonul végig, tömve van germanizmusokkal, úgy hogy — Brassaival szólva — le lehetne magyarra fordítani.

Dr. Borbély Ferenc.

¹ Kolozsvári unitárius kollégium, sárospataki főiskola könyvtárában.

² Enyedi György egyházi beszédei. (Keresztény Magvető. XXXIII. 22.)
-- Enyedi György unitárius püspök beszéde. (A hivek lelki életéről és az egyházi énekről.) (U. o. XXXV. 30)

A személyiség paedagogikájának alaptényezőiről. Irta : Kiss Elek. Kolozsvár. Stief. 1913. 8° 120 l. Ára? Ez a tanulmány, mely az „Ertkezesek a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudományegyetem paedagogiai semináriumából“ c. sorozat 3. számaként jelent meg, s szerzőjének doktori disszertációja volt, egy, a modern paedagogiában nagyjelentőségű, bár még nem vezető irányzatnak, a „személyiség paedagogikájának“ tudományos alapvetése óhajt lenni. Ismeretes, hogy maga ez az irányzat, jóllehet mióta nevelés van, mindig élt, kifejezetten a Herbart és iskolája által megalapított s végletekig vitt módszereskedés ellen állott sorompóba. Legismertebb német zászlóvivője, E. *Linde* gothai tanár, a maga pompás kis „Persönlichkeitspädagogik“-jában az egész irányzatot úgy fogja fel, hogy az egy olyan nevelői tevékenységet jelent, mely a preparációk, tantervek, formális fokozatok, módszeres mesterkedések mechanizmusával szemben a növendék egyéni kedélyvilágát, mint egy szent és sablonokba nem szorítható világot, a tanító erkölcsi személyiségének ideál-erejével ragadja meg és kényszer nélkül, a kedélyre való művészi hatásokkal neveli. A gondolat termékenysége és szimpatikussága nem tagadható el. A hivatalnoki gépiesség, a folytonos magoltató tanítómunka helyét az ilyen nevelésben nemes, üde és a szeréfet melegétől áthatott nevelői szellem foglalja el. Az a kérdés azonban, hogy mikor e nevelői irányzatnak tudományos alapvetéséről van szó, találunk-e magának az emberi szellemnek belső természetében oly alapokat, melyek szilárd támasztékot nyújtanak egy ilyen paed. elmélet felépítésére? Mert kétségtelen az, hogy a herbarti gyakorlatot egy sajátos elmélet igazolja, s viszont kell tehát, hogy a személyiség paedagogikájának is egy tudományos bizonyosságú elmélet legyen a hátterében, mely a gyakorlatot igazolni képes. Vizsgálni kell a gyermek, a nevelő, az emberi közösség, a nevelési célok, mint alaptényezők természetét, s bennük találni meg azt, ami egyenesen követeli a nevelői ténykedés személyivé válását.

Ezt kísérti meg jelen tanulmány szerzője, igen tiszteletreméltó tudományos készültséggel, gondos tanuláson felépült munkájában. Előszavában *Schneller* István tanítványának vallja magát, ki első öntudatos képviselője s hirdetője a személyiség paedagogikájának. Ez a pedagógika sokkal felette áll az individuális és szociális pedagógiának, azok mozzanat gyanánt olvadnak fel benne egy magasabb szinthezisben. A személyiségben a köz szellemétől átha-

tott egyént lát szerzőnk, akinek egyénileg kell visszahatnia a szocietasra. Továbbá ez a személyiség ideál, kifejesztendő állapot, mely nincs készen, melyre nevelni kell. Ezt a célt szolgálja az oktatás és nevelés együttesen: a kulturrétegek átéletése által személyiséget teremt. Ezekben a szavakban, elég precízen és világosan jelöli meg a szerző az ideált, mely előtte lebeg s melynek eléréséhez utakat keres.

A pedagógia terén tett előzetes tájékozás után rátér a munka céljára, mely szerint az, hogy a személyiség lényege, jelentősége „lehetőleg sok oldalról megvilágítva jelenjék meg előttünk, nőjön ki belőlünk s a mi lelünkön keresztül az emberiségből, annak fejlődése fokozataival kapcsolatban“. A meghatározás nem elég világos. E szavak inkább *életcélt* jelentenek, mint magának a könyv tudományos vizsgálódásainak célját. A szerző valószínűleg arra gondol, hogy előzetes megállapítások, tisztázások helyett azt az utat választja, melyen majd magától bontakozik ki a fejlődő gondolatmenetben a személyiség értelme s jelentősége. Magam részéről a tudományos kutatás módszeressége szempontjából ezt nem tartom elég szerencsésnek. Minthogy úgy is találok, hogy a munka nem adja sehol a személyiség precíz meghatározását, hanem csak rejti magában.

A kérdések, melyeknek keretében a szerző vizsgálódik, a következők: 1. Ki a nevelő? 2. Ki a nevelendő? 3. Mi legyen a nevelés célja? 4. A nevelési cél eléréséről.

Az egyes kérdésekre mindenekelőtt a történeti áttekintést tartja irányadónak, s ezt igen ügyesen vezeti. A történetből kivont eredmények felhasználásával Schneller ismeretes álláspontját sikerülten igazolja, hogy t. i. a nevelő a nagy történeti közösségek képviselőjében, azok számára úgy nevel, hogy saját erkölcsi személyiségének erejével mintegy átvezeti a növendéket az emberiség egyre táguló és gazdagodó életén, még pedig úgy, hogy nem az ő pusztá *egyéni* önkénye, sem nem a *szocietasnak* az egyéniséggel szemben kialakult önkénye, hanem a köz szellemét ideális magaslaton értő, átélő és érvényesítő *személyisége* teremtsen meg a gyermek és a köz etikai kapcsolatát. A növendék szempontjából fontos az, hogy ez a betagoló munka soha el ne tévessze szem elől a gyermek *egyéni sajátosságát*. A nevelés céljának vizsgálatánál szerző a modern pedagógia legújabb állásfoglalásának megfelelően *értékelméleti* alapot foglal el. Meg kell jegyeznünk, hogy e pontnál a történeti áttekintés mind alapos, mind tudatos kezelésénél fogva

a legnagyobb elismerésre méltó. Csakhogy az eredménynél ziláltságot tapasztalunk. Megállapítja a szerző, hogy a nevelés célja és az élet célja egy kell, hogy legyen. Olyanná kell nevelni a növendéket, amilyenné *emberi* mivoltja predesztinálja. A rendeltetését betöltő ember a legértékesebb a világon. Az érték tehát a rendeltetés, az emberi mivolt. lényeg, a célgondolat mélyén rejlik. De mi ez az érték, ez az önérték? Miben fekszik a specifikus jegy, az isteni az emberben, a mire céloznia kell az egész nevelésnek? Szerző részletes fejtegetése szinte minden emberi célt megvilágít, megbirál, rangsorba állít, s ideálul oly kép alakul ki előtte, mely a tökéletes embernek nevezhető. „Önálló, föltétlen érték, szabad akarat, belső meghatározottság. hivatásérzet, jobb én, isteni célgondolat, általános fejlődés, valódi szeretet ennek tényezői“, mondja. (102. l.) Igaz. Csak azt az egyet nélkülözzük itt, hogy hol van ezen tényezők centruma, hordozója az emberben? Mi az önérték hát? A személyiség — mondja. Mi a személyiség lényege? Az ethizált egyéniség. Mi ethizálja az egyéniséget? A kulturkincs átélése, a fejlődés. Mi fogadja magába a kulturkincs, a történelem nevelő hatalmát? S erre nem ad feleletet. A 103. lapon azonban kijelenti, hogy az önértéket nem láthatjuk az intelligenciában, amint Böhm látta. Azaz, hogy a személyiség gyökere nem a nemes intelligencia. E sorok írója máshol kifejtette, hogy a személyiség lényegét a nemes intelligenciában látja, s emellett ma is megáll. Csakhogy ne értsünk az intelligencia alatt *értelmet* csupán. Az intelligenciában az emberi szellem egészének azon fejlődési fokát kell látnunk értéktanilag, ahol az ő életegysége a teljes kifejlődés lehetőségét megtalálta. Ha szerzőnk nem pusztá utilista rációt, hanem nemes szellemiséget látna az intelligenciában, mely a „jó érzületet“ (104. l.) is magában foglalja, amint Böhm látta ezt, megnyugodhatna abban, hogy a személyiség intelligens egyéniséget jelent, s ezért abszolút cél, mely a nevelésben minden módszereskedő mechanizmust visszautasít és csak a szeretetteljes nevelői személyiséghez láncolódik hozzá. Az a sokoldalú érdeklődés, melyet szerzőnk is a cél elérésének legjobb útja gyanánt ajánl, az intelligens egyéniség sajátja, ki „nem pusztá tudásával, hanem fejlődő emberi lénye egészével merül el a dolgok lényegében.“ (117. l.)

Mindent összevetve, dicsérendőnek találjuk szerző alapos készültségét, nagy olvasottságát, lelkiismeretes és őszinte kritikáját, s legkomlyabb meggyőződésünk, hogy könyve betöltötte célját

ép azáltal, hogy a legkomolyabb elmélyedésre késztető olvasóját. Stílusának néhol fejletlenségei vannak, jegyzeteiben egy-egy elharmarkodott, elnézett rövidítés található. Ezek azonban nem érintik az általános értékét. Olvasásra legmelegebben ajánljuk.¹⁾

Dr. Makkai Sándor.

Paulsen Frigyes: A filozófia jövő feladatai. Fordította és magyarázta: *Szántó Hugó.* Budapest, 1913. 82 l. Paulsen Frigyes, a berlini egyetemnek nem régen elhunyt világhírű tanára, e remekműben összefoglalását nyújtja filozófiai gondolkozásának. Azt lehetne hinni, hogy a természettudományok a népszerűtlen metafizikát végérvényesen eltemetik s íme az újabb idők egyik legnagyobb filozófusa metafizikai világnézetével diadalmasan szolgálja a német szellem objektív ideális irányzatát. E rendkívül érdekes könyvecske kivonatát az alábbiakban adjuk.

— Paulsen a bevezetésben felveti a kérdést: Van-e jövője a filozófiának? Fél századdal ezelőtt sokan nem feleltek volna e kérdésre. Paulsen igennel felel, úgy találja, hogy új filozófikus kor van készülöben. A XIX. sz. pozitívizmusa, mely az exakt kutatástól várta minden rejtély megoldását, visszavonuló félben van. A tudományok tárháza gazdag, de nem váltott be minden reményt. Nem adtak sem szilárd világ, sem biztos életfelfogást és életelveket. Minden megoldás új és nehezebb problémák elé állít. Ha *kizárólag* exakt kutatásra akarjuk építeni világnézetünket, már előre is lemondhatunk róla.

Ez a hangulat szolgáltatja a termőtalajt egyrészt a vallásos szükségletnek, mely jelenleg ismét emelkedőben van és valami hitben keres kielégülést. Él és a jelen mozgalmában, mint hatóerő működik az a hit, hogy lehetséges és szükséges az olyan gondolkozás, mely túlmegy az egyes tudomány kutatásain és általános eredményekhez emelkedik.

A filozófia lényegében nem egyéb, mint az összes tudományos megismerés mindig feltételezett és keresett egysége. Feladata jelenleg tán arra irányulhat, hogy a természeti tudományokról a szellemi tudományokra terelje a figyelmet. A célját szolgáló univerzális jellegű tudományok: az ismeretelmélet vagy logika, a lényeg tana vagy metafizika, az értékek tana vagy ethika.

¹⁾ A magunk részéről is örömmel üdvözljük e művet, mely teológiai intézetünk és az egyetem kapcsolatának első örvendetes gyümölcse. Ez a szép kezdet még szebb reményekre jogosít. (Szerk.)

A jövő filozófiai problémáinak kérdése itt úgy értendő, hogy mily irányban mozog jelenleg s így előreláthatólag a közel jövőben is a filozófiai gondolkodás. Midőn Paulsen megkísérli, hogy e kérdésre választ adjon, főképen a *metafizikára* szorítkozik.

A jelen filozófiájában főképen két irányzat küzd egymással: a *metafizikai idealizmus* és az *ismeretelméleti kriticismus*. A *positivizmus* apadóban van. Ugyan ez áll a *materializmusról*, mely alapjában nem más, mint a fizika abszoluttá tétele a szellem kizárásával.

A metafizikai vagy *objektív idealizmus* még mindig él, sőt Paulsen szerint ez a leginkább élet- és reményteljes irány. Nincs is szükség lemondani a metafizikáról, azaz arról a kísérletről, hogy a valóban létezőnek lényegét gondolkodás útján felfogjuk.

Ezenkívül még két más dolog jellemzi korunk eszmeáramlatát. Az első az, hogy mindinkább a lelki élet akarati oldalát tekintik eredetinek; ezért a metafizika is mindinkább voluntarisztikus színezetet nyer. A másik dolog a módszert illeti. A logikai-dialektikai módszer helyébe az empirikus-spekulatív módszer lép.

A metafizikának a fizikán belül nincsenek megoldandó feladatai. A metafizika kísérlet, hogy a fizikai világ tüneményeit értelmezzük.

A metafizika második nagy problémája a kozmologiai probléma, a létező elemei közti viszony kérdése, vagy a lét egységének formájára és lényegére vonatkozó feladat, mely így *teológiai problémába* megy át. A filozófiai gondolkodás e tekintetben: a monotheisztikus-pantheisztikus világlátás. A természet egységes rendszert alkot, melyben minden elemet a többiek összesége határoz meg.

Haszontalan ama kérdés vitatása, vajjon az egy-egyetlennek tulajdoníthatunk-e személyiséget és öntudatot vagy sem, miután ennek eldöntésére szükségkép híján vagyunk minden eszköznek.

Hogyan viszonylik a metafizika a vallásos hithez, különösen pedig az istenhithöz?

Itt két felfogás küzd egymással: az egyik hajlandó azt állítani, hogy lényegileg egyek, csak hogy a filozófia fogalmakkal ragadja meg azt, amit a hit másképen ér el. A kritikai irány, melyet Kant képvisel, azt állítja, hogy minden spekuláció elegenden a vallásos hit megalapozására, hogy emez független minden metafizikától: miután a hit egészen más fajtájú és eredetű, mint a

udományos megismerés, ezzel sem nem támogatható, sem meg nem rendíthető; az ember akarati és kedélyvilágán nyugodva, a valóságról való spekulációnak semmiféle változása nem érinti. Az elsőt katolikus, a másodikat protestáns nézetnek is nevezhetjük.

A természet nem mondható *morális* értelemben jónak és ezért a természetismeretre nem lehet vallásos istenhitet építeni. Mindennemű tevékenységében semmi sem jelzi, hogy a természetet morális végcélok irányítanák. „Célszerűsége“ tisztán formális-technikai. Jó és rossz, igazságos és igazságtalan között nem tesz különbséget. A természet démonikus, amint Aristoteles mondja, nem isteni. És innen van, hogy senki sem „hihet“ a természetben; hinni csak abban lehet, ami a természet fölött áll; minden vallásos hit, mindig és mindenütt transzcendens volt. S épp oly kevéssé, mint a fiziko-teológia lehetséges a hisztoriko-teológia.

A tovahaladó megismerés teljesen szétfeszítette azt a szűk keretet, amelybe a vallásos eszméktől megtermékenyített fantázia a középkorban a természet és a történelmi képét foglalta. És a hit mégis életben marad, sőt újra és újra a történelmi élet leghatalmasabb tényezőjének bizonyul. A jóban való hit nélkül sohasem alkottak nagyot és tartósat. Minden nagy mozgalom az emberiség életében vallásos eredetű volt. A jövő évszázadokban is, mint az elmúltakban, a hit fogja irányítani az emberiség sorsát.

Ez adja meg a filozófia utolsó problémáját: a közvetítést a hit és tudás között. Ha meg tudja mutatni, hogy a hit és tudás, bár nem is vezethetők vissza egymásra, mégsem zárják ki egymást, akkor ezzel mind az egyes lélek békéjének, mind pedig a vallás és tudomány éltető hatalmai közti békének páratlanul jelentős szolgálatot tesz.

Igy a filozófia a tudományos megismerést az abszolút megismerés eszméjéhez méri és ezzel megakadályozza, hogy a tudás abszolúttá emelje magát és megsemmisítse a hitet, mely az élet feltétele. Másrészt megakadályozza, hogy a hit levesse az ész zaboláját és sivár babonává fajuljon. Elismerésre csakis az olyan hitnek van joga, amelyet a praktikus ész vagy erkölcsi akarat követel és amely respektálja a tudományos megismerés területét.

Remek példája e művecske az „egybe-látás“-nak és annak is, hogy „az Isten kegyelméből való“ filozófus hogyan tudja a gondolatok mélységét egyszerűen és világosan kifejezni. Az idealizmus felé vonzódló lelkekre valósággal jóleső megnyugvást gyako-

rolnak e fejtegetések s az eddig csak sejtelmes összefüggések határozott reménnyel töltik el az olvasót az objektív idealizmus átalakító hatása iránt. Nem csoda, ha Németországban már több kiadást ért meg e művecske, mert ebből nemcsak sokat tanulhatunk, hanem gyönyörködhetünk is benne. A fordítás a munkához méltónak mondható s nagyon ajánljuk elolvasásra különösen azoknak, kik az életet és filozófiát együtt szeretik látni.

Szentmártoni K.

KÜLÖNFÉLÉK.

Énekeskönyvünk új kiadása hagyta el a napokban a sajtót. Ötödik kiadásunk, mely 3000 példányban 1910-ben jelent meg, oly gyorsan elkelt, hogy egyházi levéltárosunknak a folyó év februáriusa végén a készlet csaknem teljes elfogyásáról kellett jelentést tenni. Tekintettel arra, hogy a tervezett átdolgozások hosszabb időt vesznek igénybe s a készlet elfogyásánál két már jóval előbb nagyobb megrendelés is volt előjegyezve: sürgössé vált egy hiánypótló új kiadás rendezése. *Ferencz József* püspök úr e tárgyban sürgős értekezletet hívott egybe, melynek egyhangú megállapodása az volt, hogy mivel énekeskönyvünk gyökeresebb átdolgozása hosszabb időt igényel, egyházunk közönsége s tanuló ifjúságunk pedig hosszabb időre énekeskönyv nélkül nem hagyható: sürgősen szükséges egy átmeneti kiadásról gondoskodni. Így a kiadás előkészítése gyorsan megtörtént, az új énekeskönyvek már forgalomba kerültek s egyszerismind — amint értesülünk — megtétettek a kezdő lépések a gyökeres átdolgozás munkálatainak előkészítésére is. Az új kiadás mindenben az előbbi nyomát követi; azonban függelékül egyházainkban már is elterjedt négy szép énekkel kibővült. A bővített kiadás ára, a Gámán J. örököse nyomdájának méltányos árszabása következtében, a régi nyomdai költségek országszerte tetemes növekedése mellett sem emelkedett. Egy darab kötve 80 fillér. Tömegesebb megrendelésnél, öt darabtól fölfelé a szállítás portóját is egyházunk viseli. A megrendelések utalványai *Kelemen Lajos* egyházi levéltáros címére (Kolozsvár, unitárius kollégium) küldendők.

A lelkészek korpótléka. Régen érzett hiányon kíván segíteni az a törvény, amelyet úgy a képviselő- mint a főrendiház a lelkészi fizetéseknek korpótlék útján való felemelésére nézve közelebről elfogadott. A lelkészeket, mint az egyházközségek tisztviselőit, eddig mostoha gyermekeinek tekintette az állam és egyház egyaránt. Megélhetésük a keperendszer ósdi és igazságtalan alapjára volt fektetve. Még az a sovány kenyér is, mely a folyton szegényedő hívek kepéjéből részükre jutott, akárhányszor panaszos volt. E mellett a lelkészt hivatásával össze nem egyeztethető foglalkozásokra kényszerítette. Ezen a tarthatatlan állapoton a kongrua törvény nagyon keveset enyhített. A mai megélhetési viszonyok között 1600 kor., még ha ehhez hozzávesszük a kepének értékeesebb voltát is, családfenntartásra, gyerekek neveltetésére, társadalmi reprezentálásra sfb. nem elég. Nem elég különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a lelkészi állás főiskolai képzettséget kíván. Ilyen viszo-